

Ludovít Štúr a szlovákok emlékezetében *

RUDOLF CHMEL

Ludovít Štúr in the Memory of the Slovaks

94(437.6)-051"18"

82:929:821.162.4

Slovak National Awakening. Romanticism. Codification of the Slovak Language. The Slovak National Identity.

A töredékek, a rögtönzések, a diszkontinuitás nemzete vagyunk. Nem a szintéziséké, a teljességé, a folyamatosságé. Nincsenek igazi szimbólumaink, még személyiségeink sem. Még egy olyan alapvető fontosságú személyiség is, mint Ludovít Štúr, a szlovákok jelentős, ha ugyan nem teljes többsége számára inkább iskolásan formális, majdhogynem halott szimbólum, semmint értelemmel bíró, inspiratív, élő jelkép. S ez annak ellenére van így, hogy az ezredfordulón egy ankét során a szlovák közvélemény a legjelentősebb szlováknak nyilvánította. Az első helyre Milan Rastislav Štefánik és Alexander Dubček előtt került.

Ha kutatni kezdenénk, miért van ez így, a válaszok valószínűleg különbözők lennének. Mindenesetre annak ellenére, hogy Štúr életének és életművének autentikus ismeretével kapcsolatban nem kell illúziókban ringatni magunkat, az oktatás révén a köztudatba eljuttatott Štúr-képet kell valószínűleg a legmeghatározóbbnak tartanunk. Ha viszont egzakt módon vizsgálnánk a kérdést, megállapíthatnánk, hogy ez a kép inkább homályos, jobb esetben mitikus, sokak számára talán már csak a halála körüli rejtélyesség révén is jellegzetes. (Egyébként a halál természetesen a mítosz kialakulásának erős jegye, s nemcsak Štúrra, hanem például Štefánikra vagy Dubčekre vonatkozóan is.)

Ludovít Štúr leginkább a politikai és az ideológiai torzulások során fészkelte be magát a tudatunkba, amelyekben a 20. század oly gazdag volt. Előszeretettel hengegett vele a jó öreg egységesítő mindenemű fajtája – egyesek számára (szó szerint!) a 19. század Hitlerét jelentette, mások számára úgy tűnt, hogy azt az iparosítást valószínűleg meg, amelyet a nemzet legjobb fiai álmodtak meg Štúrral az élükön, s hogy a štúri demokratizmus és hazafiasság igazi hordozója a forradalmi munkáoszta, valamint annak internacionalista (s természetesen kommunista) pártja. A múlt orwelli birtoklása a történelem valamennyi kiforgatóját jellemezte.

*A tanulmány a szerző által szerkesztett *Ludovít Štúr: Dielo [Művei]* című kötet utószavaként jelent meg (Pozsony, Kalligram–SZTA Irodalomtudományi Intézet, 2007).

Nyilván nem csak ez volt hatással arra, hogyan sajátítottuk el, s főleg arra, hogyan kutattuk, értékeltük Štúrt, jelentettük meg műveit. Ennek a hatásnak nem egészen biztató következménye például, bár nem csak azé, hogy máig nem jelentettük meg műveinek kritikái, azaz teljes kiadását, ami – hasonló helyzetben – egy igazi kultúrnemzet esetében elképzelhetetlen. Az ötkötetes *Diela Ľudovíta Štúra* (Ludovít Štúr művei – háromezer fölötti példányszámban látott napvilágot) és a háromkötetes *Listy Ľudovíta Štúra* (Ludovít Štúr levelei – kétezres példányszámban jelent meg) kiadása után fél évszázadon át ebből éltünk: a leghivatottabb szerkesztő és textológus, Jozef Ambruš kiadásaiából, amelyek valamennyi későbbi sorozat egyetlen megbízható forrását képezték. Ezekből a többnyire az ötvenes évekből, a kommunizmus torzulásai tetőzésének idejéből származó kiadásokból (s kuriózumként említsünk meg még egyet 1953-ból: a Hviezdoslav Könyvtára tömegeknek szánt sorozatban Štúr politikai értekezései huszonötezer példányban jelentek meg!) profitál gondolkodásunk, s e kötetek egészen napjainkig alapvető, kisebb adalékokkal és kiegészítésekkel megtoldott forrásnak számítanak. Ľudovít Štúr műveinek kritikai kiadására – ismételjük el újra – máig nem voltunk képesek, és a jövő sem kecsegtet semmi jóval.

Egy összefoglaló monográfiáról – amely a maga komplex mivoltával és modernségével reprezentatív lenne kifelé és befelé egyaránt – nem is szólva (Halina Janaszek Ivaničková, Zdenka Sojková, Vladimír Forst cseh és lengyel monográfiái ebben az értelemben egyedülálló kivételek, amiért köszönet jár). Kibeszélni azonban nincs kire magunkat! A közismert körülményekre pedig egyáltalán nem lehet.

Ily módon is viselkedünk a történelmünkkel, múltunkkal szemben, amely – akarjuk vagy sem – alakít minket. Hiszen Štúr, említsük csak föl gyakrabban, a szlovák nemzetet mint politikai nemzetet szó szerint elgondolta, megalkotta, kinevelte, s tette ezt olyan időben, amikor ez nem ment olyan egyszerűen, ahogy ma gondoljuk. Nem csak a nyelvről, s nem csak a kultúráról volt szó. Leginkább a történetiség közös tudatáról, a nemzet tudatáról. Az egységesülése tényleges befejezéséről. És Štúr tudott valamit arról, hogy jön létre a nemzet. Amikor azt tanácsolta a cseheknek, hogy legyenek békésebbek, tehát talán taktikusabbak, 1849 márciusában Václav Fričnek Bécsből szinte prófétikusan írta: „Egy év alatt nem alkotsz meg egy nemzetet, nem is írod meg a történetét, egy év alatt nem hozod rendbe azt, amit évszázadok tettek tönkre, torzítottak el.” Az igazság az, hogy bár Štúrnak eltartott pár évig, míg valóban létrehozta, de a nemzetnek addig tényleg meg kellett élnie néhány évszázadot.

Štúr előnye volt, hogy történelmi korba született bele, olyan időkbe, amikor valóban történelmet írtak, nagy történelmet, amikor nemcsak a modern nemzeti társadalom volt alakulófélben, hanem a polgári is, amikor a szlovák értelmiségi elit a nemzeti gondolat és a polgári elvek segítségével tudatosan próbálta felébreszteni az addig kiváltságoktól mentes népi, rurális rétegeket, hogy belőlük egy új, addig ismeretlen entitás formálódjon. Ez a nemzeti emancipáció eszméjét természetesen leginkább szociális csomagolásban tudta elfogadni. A népiség mítoszának, amit főleg a kommunizmus idején annyira lejáratnak, ebben volt a reális alapja. Ľudovít Štúr azonban tényleg tudta, hogy ha a nemzet létrehozása értelmiségiek műve is, építményét „alulról, az egyszerű néptől” kell kezdeni. S ez már bizonyosan az alapfeltétele az értelmiségi politikussá formálódásának, aki a házat nem a tetejénél, a víziók világában kezdi építeni, hanem lent, pontosabban „alulról”. Ez már megkérdője-

lezhetetlenül politikai hozzáállás volt, amely nem csupán az olvasóval, sőt művelt olvasóval számolt, hanem a dolgozó néppel, a kevésbé vagy egyáltalán nem művelt, de a nemzetet alkotó néppel. Ludovít Štúr a nemzeti elemhez hozzáillesztette a szociálist. A nyilvánosság körében kifejtett népművelői munka jelentette ezt a számára, az egyletek, a vasárnapi iskolák, az olvasóköri, általában mindenfajta szociális munka, amely a művelődést szorgalmazta, s amely azt a bizonyos egyszerű népet volt hivatott felemelni.

Mindemellett fontos hangsúlyozni azt is, amire Tibor Pichler filozófus hívja fel találón a figyelmet, hogy nemzetalkotó igyekezetünk a maga kiindulási alapját a történelem logikájából adódóan az élet látszólag apolitikus szférájában: a nyelvben találta meg, hogy a nyelvről és nemzetről való gondolkodás a modernizáció imperatívuszából eredt. Társadalmunk modernizációja tehát a nyelvvel és a kultúrával vette kezdetét. A politika ezeket követte. Az 1848–1849-es forradalmi időszak következtében azonban talán meglepően gyorsan. Alig fejeződött be a szlovák irodalmi nyelv kodifikációja, amely a nemzeti elitet, de valójában belülről az egész nemzeti közösséget volt hivatott egyesíteni, alig születtek meg Janko Král és Andrej Sládkovič alapvető nemzeti opusai, alig jelentek meg az első igazi politikai és irodalmi folyóiratok, egy még összetettebb harcot kellett megvívni: a szociálist és a politikait. Ludovít Štúrnak természetesen politikai víziója volt, nem a nyelvvel és a kultúrával akarta bevégezni, de egy olyan prófétai típusú értelmiséginek (Christoph Charles tipológiáját véve segítségül), amilyen Štúr az első időszakban kétségtelenül volt, a politikával, nota bene forradalmi politikával való összetűzés nyomán nyilván meg kellett röknyödnie.

Ludovít Štúr az első szlovák értelmiségi volt, aki azzal a szándékkal lépett a politikába, hogy professzionálisan végezze. A fokozatosság elképzelésével indult, amelynek azonban nagyon hamar ki kellett egyeznie az addig elképzelhetetlen forradalmi helyzettel. Amíg lelkészi és pedagógusi szolgálatban állt, úgymond ex offo kellett számolnia bizonyos korlátozásokkal. Amikor politikára adta a fejét, látszólag felszabadult, de közben felméretlen, noha bizonyára vonzó területre lépett. Az értelmiségi limitált egyéni szabadságát a szociális és nemzeti kollektív szabadságért való küzdelemre váltotta fel. Az értelmiségi elit, az a bizonyos Štúr-iskola, mindenekelőtt a nemzeti függetlenség kezdeményezője volt. Maga Štúr pedig a modern szlovák nacionalizmust, a nemzeti ideológiát kanonizálta (legalábbis Jozef Miroslav Hurban hathatós segítségével). De a szlovák nemzet kulturális normáit is kanonizálta, amelyek – nemzedékek és hatalmi rendszerek fölött – máig, néha sztereotípiaként, máskor egyenesen mítoszként, de működnek.

Azonkívül, hogy Ludovít Štúr sokoldalú volt (nyelvtudós, irodalomtörténész és kritikus, újságíró, költő, tulajdonképpen az első politológus a szó mai értelmében, pedagógus, szervező, publicista, szerkesztő, képviselő, forradalmi aktivista, politikus), integráló személyiség is volt, hiszen minden, amit csinált, egy közös nevezőre vezethető vissza: a politikára. De a politika előtt, vagy inkább annak előfeltételeként, Štúr értelmiségi, tudósember volt. Egy értelmiségi, aki fokozatosan mindent, a nyelvet és az irodalmat sem kivéve, alárendelt a politikának.

Ezért is jegyezhatték el egymást a művében látszólagos ellentétek – az intellektuális vagy költői pátosz, az érzelmesség, a misztika, a vizionárius mivolt a politikai pragmatizmussal, a konformizmussal, sőt az opportunizmussal. Romantikus volt a szó valódi értelmében, volt benne valami a romantikusok messiási vagy titáni nagy-

ságából, de tekintélyelvűségükből és diktatórikusságukból is. Igazi vezér volt. Egy olyan életrajzzal, amely legendává, mítosszá, nemzeti hőssé determinálja.

Történelmünkben senkiről sincs elnevezve egy nemzedék vagy korszak, csak róla. A *Štúrovci* (Štúrék) elnevezést J. M. Hurban állandósította Štúrról szóló életrajzában. S ez hosszú ideig a štúri mozgalom, a szlovák romantika irodalmának és gondolkodásának egyirányúságát, sőt monolitikusságát sejtette, s csak fokozatosan mutatkoztak meg a háttérbe szorított, kevésbé ismert rétegei. A liberális (A. Vrchovský, Š. Launer) és a messianisztikus (M. M. Hodža, P. Záboj Kellner Hostinský) irányzatot elnyomta a hurbani–štúri pragmatista vonal, s ahogy Oskar Čepan írja, a 19. század negyvenes éveiben éppen Štúr programja jelentette az illegális társulásokból az élet legális színterére való kilépést. Štúr törvényi keretben követelte a nemzeti élet alapvető attribútumainak biztosítását: közintézményeket (Tatrín), sajtót (*Slovenské národné noviny* – Szlovák Nemzeti Újság), országgyűlési képviselőket (a magyar országgyűlés küldötte). „Štúr a szláv és szlovák »szellem« szolgálata során háttérbe tolta az Ifjú Európa Mozgalom lengyelbarát követőinek messianisztikus koncepcióját, és a magyar állami valóság objektív kiindulási pontjára helyezkedett”, írja Oskar Čepan, majd hozzáteszi a leglényegesebbet: „A nemzeti követeléseket vele szemben [...] kizárólag legális úton akarta érvényesíteni.”

A modern szlovák történelemben a politikus megnevezést már csak emiatt a legalizáció miatt is Štúrra vonatkoztathatjuk elsőként. Pontosabban elmondhatjuk róla, hogy ő az első szlovák értelmiségi a politikában. Már előtte is voltak olyan, a köz vagy a kultúra érdekében tevékenykedő személyiségek, akik politikai téziseket és követelményeket fogalmaztak meg, de Štúr már nem csak beszélt a politikai követelésekről: teljes koncepciót dolgozott ki, s ami nem kevésbé lényeges, megpróbálta a gyakorlatba is átültetni. Mindent, amit politikusként fejtett ki publicisztikai írásaiban, a gyakorlatba is átvitte, s így aktivizálta a nyilvánosságot. Ez első alkalommal történt így nála. Ebben az értelemben Štúr az első igazi szerzőnk a politikai irodalom területén.

Már a pozsonyi líceumban kezdte ezt a tevékenységét. A Cseh–Szlovák Társaság a vezetése alatt lényegében nemzeti-politikai egyletté alakult át. Összeköttetésbe lépett a szerb, a horvát, a cseh diákokkal és vezérekkel, de másokkal is, s tudatosította, hogy a leghatásosabb módja eszméinek a közéletbe juttatására az, ha újságot, folyóiratot alapít. Kérelmeket intézett, a Tatrín össznemzeti egyesület egyik megalapítója lett, szónokolt a magyar országgyűlésben többek között a jobbágyfelszabadítás ügyében, az első autentikus szlovák politikai, nemzetiségi föderációt hirdető program, a lipótszentmiklósi kiáltvány, a *Žiadosti slovenského národa v Uhorsku* (A szlovák nemzet követelései) társfogalmazója volt, fellépett Bécsben, a szláv kongresszuson Prágában. Részt vett az önkéntesek hadjárataiban, hiszen minden a forradalmi fellépés irányába mutatott. És csak a forradalmi praxis tudta az ország nemzetiségeinek egyenjogúsítását, a nemzeti önrendelkezést, a jobbágyság felszabadítását, a társadalom demokratizálását hirdető újszerű eszméket életre kelteni.

A társadalom demokratizálásának a gondolata, amely azokban a romantikus időkben vetődött fel, vagy akár a polgári társadalom eszméje, a társadalom modernizálásának az eszméje, ez mind Štúr szerepléséhez kötődik a szlovák közéletben. S ami talán a legfontosabb, ez a történelmi szempontból fordulatot jelentő időszak a 19. század negyvenes éveiben Štúrt és több nemzedéktársát felkészülten érte. Štúrt a legfelkészültebben, noha inkább evolúciós és fokozatos megoldásokra, mint

radikális és forradalmi lépésekre volt kész, bár a lipcészentmíklósi *Követeléseket* a szlovák politikai nacionalizmus határozott forradalmi tetteként lehet számon tartani.

A kezdetek irodalmiak voltak, a folytatás nyelvi, tehát művészi és intellektuális. Štúr mindkettő alapjainál ott volt. A szlovák romantikát, amely úgymond a nemzeti program bölcsőjénél állt, nemcsak hazai vagy külföldi irodalmi források határozták meg, hanem filozófiai munkák is. Filozófiai okfejtésében azonban nem a romantika filozófiájára kötődik, hanem elsősorban Hegelre – az ő bölceletére és esztétikájára (amely éppen a romantikával szemben volt kritikus). Štúr Hegelből indult ki a *Prednášky o poézii slovenskej* (Előadások a szláv költészetéről) című sorozatában is, melyet hallei egyetemi tanulmányaiból visszatérve tartott magánlakásán diákjainak 1844–1845-ben (csak a diákok jegyzeteiben maradt fenn), s amely többek között a hegeli dialektikának mint az ellentmondások egységének a megértését és applikálását jelentette számára mind a szlávásra, mind a nemzetre vagy az irodalmi folyamatokra vonatkozóan. Ezt az összegzést diákjaiba mindenekelőtt a szláv költészet világtörténelmi küldetésére kiterjesztve próbálta beoltni.

A štúri gondolat: „a szellem egysége a tárgyiassággal”, amely által elhatárolódott a klasszicizmustól, Hegel esztétikájában gyökerezik. A romantikára és a romantika költészetére vonatkozó meghatározása az *Előadásokban* e tekintetben valós alaptól indul ki: „A költészet ugyanaz, mint a művészet, mégpedig az anyag és a szellem összeborulása a szavakban. A költészetben szellemnek és anyagnak is kell lennie, de úgy kell a szellemmel kapcsolatban állnia, hogy ez önálló, amaz pedig – noha lényegi, de – a szellemet szolgál.” A költészet tehát Štúr számára a szellem megnyilvánulása, de a léte szempontjából mégis „lényegi” a külsődleges tárgyiasság, a valóság, amely determinálja. Az idealista álláspont tehát számol a természeti vagy a társadalmi jellegű materialista, illetve materiális feltételekkel. A szláv költészetnek Štúr szerint egy szabad nemzet eszméit kell kifejeznie, egyéninek kell lennie, a nemzeti költészet „mélységeiből” táplálkoznak, érvényre kell jutnia benne a képzeletnek, érzelmiségnek, a maximális alkotói szabadságnak („szabályok semmi-félek sem írhatók elő”).

Az *Előadásokban* Štúr a byronizmus, a szétszórtság kérdéséhez is hozzászólt, amit már Kollár és jelentős mértékben Kuzmány is kritizált: „...a szétszórtság, a bánat és a vágy a romantikus költészet jegyei. Goethe *Faustja* ennek a világnak az igazi kifejezése. Az ember, aki megismerte az isten szellemét és akarát, nem elégedett többé a világgal, teljességében meg akarja ismerni, úgymond az érzékeivel le-tapogatni, kikutatni, kifaggtatni, azért kezd a mindenről szóló merengésbe.” A romantikus szétszórtság gyökerét Štúr tehát abban látta, hogy a „költő elégedetlen a világgal”, ami továbbgondolva (de nem Štúr által) végül is a művészet társadalmi determináltságának megállapítását jelentené.

Társadalmilag meghatározott Štúr számára a „szláv bánat” is, ez a szláv, tehát szlovák romantikára is oly jellemző valami, amelyről a Jozef Václav Staňkónak 1847 májusában írt levelében a szélsőséges romantikus felfogás problémáival kapcsolatban írja: „...nem a szétszór, nyughatatlan bensőből ered, hanem a kínzó, silány, megcsúfolt valóságból, vagyis egyáltalán a világból [...] A szláv »bánat« tehát az objektivitásban rejlik, míg az újlatinoké vagy a germánoké a szubjektivitásból árad [...] Minél nagyobb a szláv bánata, annál nagyobb a tevékenysége. A szlovákat a bánat tette sarkalja.” Így Štúr a bánatnak, a romantikus költészet szétszórtságának a

problémakörét is az objektivitás, a tárgyiasság, a reális világ hangsúlyaival jeleníti meg, de mindenekelőtt a költőnek a nemzettel való összefonódását, a nemzet és az emberiség szolgálatába állított alkotást hangsúlyozza. A költő egyedisége ily módon személyen túli: nemzeti és társadalmi értelmet nyert. Az említett levélben ezt a következőképpen pontosítja: „...a romantikus világban tornyokból történő vetődéseket, vízbe ugrásokat, a boldogtalan szerelemért való harcba szállást stb. látunk, amiből a szláv világban semmit nem talál meg. Egyetlen mondánkban sem talál öngyilkosságot, hanem hogy a szláv hős a szellem igazáért szenved el halált, mint az Önök Husz Jánosa stb., elszántan, s ebben a tekintetben a szláv világ plasztikus. Ellenkezőleg van ez a germán világban [...] Lám Ön is milyen messze sodródott a testvéreitől! Önt nem indítja meg a szlovák költészet, amely pedig igazi szláv poézis... De minket sem érint meg, hogy őszinte legyek, a romantikus költészet. Mácha *Májusában* sok szép romantikus jegy van, de minket teljesen hidegen hagy, hogy a többi szócséplésről ne is szóljak.” A szlovák bánatnak tehát szociális, nemzeti alappal kellett rendelkeznie, ezt az abszolutizációt azonban a költői gyakorlat szerencsére nem támasztotta alá. A nyugati romantika, a byronizmus, a túlprefektált folklórhangományok, a szubjektivitás štúri elutasításához a szlovák romantika legjelentősebb képviselői csak részben csatlakoztak. Ahogy Oskar Čepan írja, csupán időről időre álltak ki a „tanító és törvényhozó” teorémaival szemben, pedig „rejtett ellenállásban kitarítottak velük szemben vélhetően folyamatosan”. A romantika nemzedéke számára tehát Štúr posztulátumként megfogalmazott esztétikai programja nem képezte az egyetlen dogmatikus alternatívát, s „főleg a romantikus Szlovákia művészi sikerei, vagyis mindaz, ami e nemzedék irodalmi örökségére a leginkább emlékeztet minket, nem kizárólag az ő műve”. Ez Čepan szerint több, látszólag centrifugálisan, a valóságban azonban centripetálisan ható erő eredménye, azaz „romantikus felfogásban alapvetőbb erő hatása, mint amelyet Štúr tűzött a napi programjára”. Viszont, ahogy azt Čepan is elismeri, az ő aktív tettet hangsúlyozó alapállása kikezdte a nemzeti lét szenvedő elfogadásának ősrégi meghatározottságait, és ebben egyetemes az érdeme.

A szlovák irodalom kánonjának romantikus átalakulása végleg a nyelv konstituálásával fejeződött be, ami mutatja egyben, hogy nem csupán az ifjú nemzedék esztétikai-ízlésbeli transzformációjából következett, hanem – ahogy Stanislav Šmatlák írja – „a kulturális-filozófiai gondolkodás mély változásaiból, amelyek még olyan alapkategóriákat is érintettek, mint a nemzet”. Az igazság az, hogy a nemzet nyelvi megkonstruálása után, a *Slovenské národné noviny* és az *Orol tatranský* című újság megjelenítése idején Štúr már kevesebbet foglalkozott az irodalommal, a teret az irodalomkritikusoknak adta át, elsősorban Jozef Miloslav Hurbannak és Mikuláš Dohnánynak, maga pedig olyan műfajokat művelt, amelyeket gyakorlatilag a szlovák irodalomban saját maga kanonizált: a politikai esszét és publicisztikát.

Ahhoz a gondolatkörhöz, amit az *Előadásokban* vetett fel, később megváltozott társadalmi és kulturális viszonyok közepette tért vissza az *O národních povéstech a písňích plemen slovanských* (A szláv nemzetségek nemzeti mondáiról és dalairól) című írásában, amely Prágában jelent meg 1853-ban. Leginkább a bevezető és a befejezés (az elméleti-esztétikai, valamint a filozófiai eszmefuttatások) jelentik a folytatást. Noha Štúr egy, a népdalok szellemében felhangzó költészetet követelt, ha nem is a mímelés jegyében („az utánzásban nincs semmi a valódi értelemben vett művészből”), ami ellen főleg Kalinčiak lépett fel, aki ugyan elismerte a népköltésze-

tet, de elvetette, hogy annak művészi státust adjanak. A maga idején úttörő és a nemzeti kereteken túlmutató, *A szláv nemzetségek nemzeti mondáiról és dalairól* című írásban a költészetet a művészet csúcsaként értelmezi. De nem abszolutisztikus módon: „Hogy a költemény valóban azzá legyen, amivé lennie kell – mondja Štúr –, a tárgyiasságnak teljes mértékben össze kell fonódnia a szellemmel, oly módon, hogy a versben lángoló eszme átjárja és mozgásba hozza a tárgyiasságot. Amennyiben a versben nincs ilyen kapcsolat, elsovrad, s nem lesz sikerült alkotás.” Ezt a bizonyos kapcsolatot Štúr a legmegfelelőbb minőségben – mint hosszú fejlődés eredményét – csak a szláv nemzeti dalokban találja meg. Nem találja sem az ősi költészetben, az antik vagy a klasszicista klasszikus költészetben, de a romantikus költészetben sem; ez utóbbi Štúr szerint arról szól, hogy „a legközönségesebb, legkitaláltabb, legkülönösebb és visszataszító fekvésben tárgyalja a szellem győzelmét”.

Štúr felosztása, a csúcán a szláv költészettel, Hegelt adaptálja vagy alkotja újra, itt a szláv művészet jelenti az előző fázisok szintézisét. A szláv poézisnek az abszolút csúcsra emelése azonban bír egyfajta egyetemes jelleggel. A szláv költészet „valamennyi költészet összegzése, mindannak a betetőzése, ami kiegészítésre szorult, az Isten dicsőítése a világban, s ezért teljes tiszta harmónia” (az ideálképének azonban sem Puskin vagy Mickiewicz, sem Kollár nem felelt meg). E túlzott általánosság margójára jegyzi meg Milan Pišút nem megalapozatlanul, hogy itt Štúr egészen az utópizmusig jutott el, valamiféle „a költészet költészete” típusú felfogásra buzdította az ifjúságot, amit nem tudott másképp meghatározni, mint „a szellem tiszta harmóniáját”. Az ilyen koncepció, hangsúlyozza Pišút, „a gyakorlatban a poézis teljes szűrkeségéhez, a forradalmi elemek elnyomásához, didaxishoz vezetett volna. Szerencsére a fiatalság érzelmei túlságosan fel voltak dűlva ahhoz, hogy szó szerint teljesítsék ezt az ideált.” Az effajta versek, tényleg szerencsére, nem képezik a „štúri költészet igaz magvát”.

A próza és a dráma Štúr érdeklődésének háttérében maradt. A szláv dalokról és mondákról szóló írásában a prózát alulértékelt, illetve „alacsonyabb műfajként” tartotta számon. A dráma hiányát (pl. a J. V. Fričnek 1846 augusztusában írt levelében) azzal indokolta, hogy „egész életünk drámái anyag nélkül való, a nemzet nagyszerű, de kevésbé cselekvésben megmutakozó”.

A romantika irodalmát Štúr elindította, de saját költői termésével nemigen adta meg az irányát. A szlovák irodalomtörténet-írás megalapítója, Jaroslav Vlček Štúr *Spevy a piesne* 1929-es kiadásának utószavában vezette be azt a jellemzést, amely aztán továbbhagyományozódott, miszerint már Štúr nemzedéktársai és fiatalabb diákjai is „meg voltak győződve arról, hogy a kedves tanító és az antik és modern költészet lelkes értelmezője maga nem volt költő”. A romantika nagy költői közé Vlček számára már nem illett be Štúr, aktuális értéke sem hatott már, de történeti kontextusban megkérdőjelezhetetlen a jelentősége. Negyed századdal később, 1954-ben írja Pišút, miután körültekintően elemezte Štúr cseh verseit, hogy a *Nitra* című almanach korszakalkotó második kötetének a megjelenéséig (1844), Janko Král' felépéséig Štúr „a saját korában átütő költőnek” számított, akinek a költészetében a kollári szláv hazafiasság nemzetivé alakul, de szubjektív, szinte szerelmi hangsúlyval, amely a lelkiállapotát fejezi ki. Štúr tevékenységei között a versírás nem volt domináns, ahogy Viktor Kochol írta, nem volt a számára „sors és küldetés, csupán kedvtelés és kitérő”.

Az élesebben látó szlovákok már Štúr előtt is hangsúlyozták, hogy a hazának nem egyetlen nyelve van, hogy Magyarországon a hazának több nyelve van (Samuel Hoič), sőt hogy az állam többnyelvűségének svájci példáját kellene követni (Pavel Tomášek). A 19. század harmincas és negyvenes éveiben a nyelv már a nemzet legjelentősebb identifikációs jegye volt. Az efféle önmeghatározás szükségét a szlovákok már a 18. századtól tudatosították, a nyelv és az irodalom kimagasló szerepet játszott a szlovák nacionalizmus, nemzeti ideológia és identitás kialakulásában.

„Úgy tűnik, már a szlovák is feleszmél, mély álmából eszmél fel, s kezdi elismerni anyanyelvét” – jelentette Štúr 1835 februárjában Josef Jungmannak. Az idő tájt a bibliai cseh nyelv enyhe szlovakizálása mellett volt, amit viszont a cseh közeg és a hazai – a Bernolák által kidolgozott szlovák nyelv felé hajló – katolikus közeg fogadott kedvezőtlenül, a sikerre tehát nem sok reménye volt. Ennek a bizonytalan állapotnak így nem volt sem a hazai evangélikusok vagy katolikusok körében, sem a csehek között pozitív visszhangja. Főleg miután a szlovakizált cseh nyelv lemaradt a rohamosan fejlődő modern cseh mögött, és a cseheknek semmi érdekük sem fűződött nyelvük szlovakizálásához.

Štúr a harmincas évek második felében, sőt még a negyvenes évek elején is a csehszlovák egység gondolatát képviselte, de néhány évvel később a cseh nyelv pozíciója radikálisan megváltozott Szlovákiában. Az események kronológiája azt mutatja, hogy a szlovák nyelv ügyében hozott kardinális döntésre 1843. február 14-én került sor Štúr körében, amit aztán a Štúr, Hodža és Hurban közötti tárgyalások erősítettek meg 1843 júliusa közepén a lubokai parókián. A Tatrín egyesület augusztus végi ülésén Liptószentmiklóson már kihirdették a Štúr-féle szlovák nyelvet, amelyen nemsokára megindult az első publikációk kiadása is – Hurban *Nitra* című almanachjának második évfolyama 1844-ben és Štúr *Slovenské národné noviny* című lapja az *Orol tatránský* című melléklettel 1845 nyarán. A szlovák nyelv székfoglalása tehát először a gyakorlatban valósult meg, s majd csak később elméleti indoklással, melyet Štúr megalapozó kodifikáló írásai tettek meg. Ez a látszólag fordított eljárás azonban senkit sem zavart, ami legalábbis arról tanúskodik, hogy a nyelvnek az a változata, melyet Štúr és közeli munkatársai kiválasztottak, általánosan elfogadható volt.

S valóban összehozta az összes szlovákokat, ahogy azt Štúr L. Thun osztrák politikusnak, a csehek és szlovákok pártfogójának 1845 júliusában írt levelében hangsúlyozza: „Az eddig szétszakított szlovák nemzetséget egyesíti a saját hazáján belül, nemcsak a nemzetiség szintjén, hanem a rendek szintjén is.” Hiszen – mint azt František Stakovič katolikus teológiai hallgatónak írja 1846 elején – „a cseh nyelv nálunk régiségnek számít, az uralkodása alatt az életünk csak tengődött és nyomorgott. De ennek meg kell szűnnie. Most minden, ami életre akar kelni, belefogódzik abba, ami maga a teljes élet – s ez a mi Szlovák Nyelvünk.”

A szlovák nyelvet kihirdették, kezdtek e nyelven napvilágot látni az első könyvek, folyóiratok, de nem rendelkezett még nyelvtanilag kodifikált változattal, sem ideológiai indoklással. Ezt a feladatot Ľudovít Štúr az 1846 elején megjelent két alapvetésében, a *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* (A szlovák nyelvjárás, avagy az e nyelvjáráson történő írás szükségessége) és a *Náuka o reči slovenskej* (A szlovák nyelv tana) című írásaiban végezte el.

A nyelv a nemzeti ébredés időszakában – hangsúlyozzuk csak ismételten – általánosan is a nemzeti önállóság fő jegyének számított (amely politikailag még nem-

igen létezett), és ez a paradigmaváltás (amely redukált formában már Bernoláknál is felfedezhető) lényeges lépést jelentett a későbbi politikai öntudatosodás felé. A szlovák nyelv kodifikációja Štúr két 1846-os nyelvtudományi opusában belső vagy immanens értelemmel bírt, de politikai jelentősége is volt, amennyiben definiálta a nemzeti önazonosságot (elsősorban a csehekkel szemben), s integrálta a köznépet, a polgárságot, a földbirtokos réteget és a kulturális elitet. Ján Kollár, aki a legnagyobb támadást szervezte meg Štúr történelmi tette ellen, amelynek során a szerzők az egységes csehszlovák nemzetségről szóló kollári elképzelést támogatták (a *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* – Hangok a csehek, morvák és szlovákok egységes irodalmi nyelvének szükségességéről című kötetben 1846-ból), az eredetileg cseh–szlovák érdekű vitából kardinális szlovák–szlovák vitát csinált. Ami hol jobban, hol kevésbé, máig a szlovákkérdés – lassan-lassan csak kiszáradó – bűvópatakját képezi (amelyben a nyelv és a nyelvtudomány mindig erős ideológiai funkcióban, sőt politikai fegyverként szerepelt).

Štúr említett két műve a hozzájuk kapcsolódó polemikus szövegekkel együtt a szlovák nyelv történetét mutatja be a romantika idején, egy harcról szóló történetet – elsősorban Štúr győzelmi előadásában. Ő volt az, aki szüntelenül hirdette és ismételte, hogy amíg a nemzet a kötőanyagot, vagyis saját irodalmi nyelvét nem hozza létre, „amíg nem egyesül benne, addig nem emelkedhet fel, és egyéb, az élete szempontjából lényeges kérdésekre nem térhet át, azokkal nem foglalkozhat”. De azzal is tisztában volt, hogy a „szövetkezéshez, egységesüléshez, győzelemhez a vi-szály vezet el”, az ellentétek, a vita, amit az élet természetes velejárójának tartott. Ebben az értelemben minimálisan a sajátjai, az apák generációjabeli vagy a kortárs evangélikusok értetlenségével kellett számolnia. Ugyanis *A szlovák nyelvjárás* című mű alapvető áttörést jelent Kollár egy évtizeddel korábbi, a szláv kölcsönösségről szóló vázlatával szemben. S míg a kollári-šafárikai generációval történő kiegyezése drámaibban játszódott le, addig Ján Hollý, Bernolákék bárdja, Štúr lépését úgy-mond bianco jóváhagyta.

Štúr a nyelvtudományi munkáival meggyőzően alátámasztotta, hogy a szlovákok egy nemzetség, vagyis nemzet, ezért van saját nyelvjárásuk, vagyis a csehtől különböző nyelvük, amint azt a szlovák nyelv teljes „gépezete”, tehát struktúrája mutatja. Noha Štúr érvei *A szlovák nyelvjárásban* később inkább poétikusnak vagy szóno-kinak, semmint tudományosnak tűnhettek (Eugen Jóna), a szlovák lingvisták főleg *A szlovák nyelv tana* című munka kapcsán megegyeztek abban, hogy felfogásában ez a mű eredetibb Bernolák *Grammatikájánál*, ami nyilván annak is betudható, hogy a nyelvtudomány azalatt a fél évszázad alatt jelentős fejlődésen ment keresztül a német történeti-összehasonlító nyelvészetnek köszönhetően, melyet Štúr Hallében tanulmányozott. De Hegel filozófiájának köszönhetően is. Ludovít Novák szerint Štúr kétséget kizáróan nemzedéke legfelkészültebb modern nyelvtudósa volt, aki megfelelően tájékozódott a terület korabeli eredményeiben. Lubomír Ďurovič megállapítása szerint *A szlovák nyelv tana* azonban nem egy új norma kezdete vagy pusztulálása, hanem „egy olyan norma leírása, amelyben már létezik a konszenzus, illetve amely már tulajdonképpen létezik egy széles értelmiségi csoport, egy líceumi nemzedék keretén belül”.

A saját irodalmi nyelv természetes nem lingvisztikai önmutogatást vagy önérdeteket képviselt. Štúr gyakran ismételte vezércikkeiben és más szövegeiben, hogy a nemzet művelődésének legjobb és legmegfelelőbb eszköze az anyanyelv, de ezt az

egészen természetes dolgot „nálunk hazaárulásnak kiáltották ki”, írja 1847 októberében a *Slovenské národné noviny*-ban. Ezzel szegül szembe a *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu* (Reményeink és követeléseink az elkövetkező országgyűléssel szemben) jellegzetes című vezércikkében, hogy „minél fejlettebb lesz a haza az egyes alkotórészeiben, annál fejlettebb lesz egészében is, s minél szabadabban fogunk tudni benne mi is mozogni, annál nagyobb lesz iránta nemzetünk fiainak az odaadása”. Az iskolák jelentették Štúr számára azt a prioritást, amit a nemzete számára követelt. Anyanyelvi, nem magyar iskolák. Ezért követelt „tisztá, kizárólag anyanyelven működő iskolákat”. Ez úgymond a nemzet létének a minimumát jelentette.

A huszonegy éves Štúr tudta, hogy az irodalom fejlődése szempontjából szükséges egy folyóirat. Amikor 1836-ban Karol Kuzmány meghirdette a *Hronkát*, Štúr Michal Godornak a következőket írja: „Folyóíratra már régóta szükségünk volt, ez lesz az a csatorna, amin keresztül az irodalom a nemzet életébe áramlik.” Ez még abban az időben történt, amikor az irodalom képviselt mindent. Öt évvel később, 1841 novemberében Michal Miloslav Hodžának már nagyobb lelkesedéssel írja: „Nemzetünk életében ütött az óra az újságoknak, már felébredt benne a nemzeti és politikai tudat, és mi megindítván az újságokat, kielégítjük a nemzet mélyen átértzett szükségletét, és a legüdvözítőbb tettet hajtjuk végre.” Természetesen annyira gyorsan azért nem ment, bár a történelemnek elég sietős volt.

Újságot Štúr valóban már a kétéves hallei tartózkodásból való visszatérte után, 1840-ben ki akart adni, de kérvényt az engedélyre csak 1842 májusában adott be. Csupán a negyedik sürgetésre, 1843 februárjából engedélyezték 1845-től a szlovák nyelvű újságot. Amikor 1845 augusztus 1-jétől megjelent az első modern szlovák újság, a *Slovenské národné noviny* az *Orol tatránsky* című melléklettel, egyértelművé vált, hogy a politika a szlovák közéletbe a főbejáraton keresztül jön be. Štúr meg volt győződve róla, és földijeit is erre igyekezett rábíni, hogy „az újság által a nemzet az ország, a haza közügyeiben vesz részt: általa szerez tudomást arról, ami a világban, az emberiségben történik [...] A fő kötelesség az ország közügyeinek az elemzése, s az olvasóközönség számára ennek vagy annak a dolognak jó lelkiismerettel történő ajánlása.”

Természetesen Štúr sem radikálisan, sem liberálisan nem szerkeszthette a lapot (ahogy azt Janko Kráľ vagy Ján Francisci követelte), a cenzúra nagyon megkötötte a kezét. Inkább lavíroznia kellett a szlovák ambíciókat értetlenkedéssel szemlélő magyar liberálisok, valamint a feudális előjogokat feladni nem akaró Bécs politikája között. Csupán fokozatosan kezdett foglalkozni átfogóbb, a korabeli osztrák és magyar politikával kapcsolatos kérdésekkel. De ebben az elkerülhetetlenül opportunus helyzetben is folyton a nemzeti érdeket tartotta szem előtt, amelyet számára a földet művelő nép, a polgárság és a földbirtokosság egy szűk rétege, valamint az öntudatos, főleg vidéki értelmiség (a nemességet nem sikerült integrálnia) szociális és nemzeti követelései jelentettek.

A *Slovenské národné noviny* azt a célt tűzte ki maga elé, hogy egyesítse a nyelvileg és konfesszionálisan szétaprózódott társadalmat. Štúr általa igazolta a szlovák nyelv produktivitását és jelentésgazdagságát, noha taktikai megfontolásból hajlandó volt más „szlovák alnyelven”, azaz bernoláki nyelvváltozatban is publikálni írásokat. Azt a nemzetegyesítő folyamatot, melyet a szlovák nyelvvel indított el, a *Slovenské národné noviny* és irodalmi melléklete tulajdonképpen bevégezte. Ne fe-

lejtsük azonban azt sem, hogy Štúr ezzel a kezdeményezésével az egész Monarchia újságírásának konkurens közegébe lépett, melyen a szlovák értelmiségi olvasóközönség is nevelkedett. Štúr jól tudta, s emiatt nemegyszer panaszkodott, hogy a szlovák társadalomnak mennyire hiányzik „egy központi művelt város”, az újság szerkesztésekor ezt még sürgetőbben érezte. Írásai hangsúlyai a vidéket célozták meg, főleg azt a bizonyos rurális, az ő szótára alapján köznépet, „mert ő a nemzetünk alapvető alkotórésze”, s mert „míg nekünk ő a keze munkájának gyümölcsét adja, mi neki a szellemi munkánk, a gondolkodásunk és tapasztalatunk gyümölcsét”. Amennyiben a társadalomnak modernizálódásra volt szüksége, a nem humánus jobbágyrendszernek és a nem effektív földművelő gazdaságnak nemcsak átalakulnia kellett, hanem meg is szűnnie. Tehát a földművelő ember úgymond státusának, lényegében szabad léte feltételeinek az alapjaiban kellett megváltoznia. A jobbágy alattvaló szabad földművessé válásának garanciáit követelte Štúr az újságjában.

A vezércikkekben, cikkekben (csupán aláírt írásból ötvenhat jelent meg a *Slovenské národné noviny*ban) Štúr azokat a leglényegesebb szociális, szellemi s leginkább politikai kérdéseket elemezte, amelyek megmozgatták a társadalmat. Az újság hatása, magától értetődően, limitált volt, Janko Štúr, Ľudovít öccse, aki segített a szerkesztésben, évtizedek múltán úgy emlékezett, hogy a *Slovenské národné noviny*nak maximum négyszáz előfizetője volt. Még egy ilyen csekély számú olvasóközönségből is sikerült Štúrnak néhány év alatt nemzetet faragnia.

Štúr a negyvenes években a szláv egységet nem vetette el; az ő elképzelése szerint ezen egységhez az egyes szláv nemzetek önálló fejlődésén, többek között a szlovák nyelv elfogadásán keresztül vezet az út. Ebben „találkozott” a történelemmel is egy olyan igazi történelmi pillanatban, amikor megértette, hogy a szlovákság „a szláv nemzet önálló nemzetsége”, amely érett az önálló nyelvi, irodalmi, kulturális s főleg politikai életre. A nyelv képezte az alapot, amelyen felépítette a nemzeti ideológiát és az önrendelkező nemzet politikáját. Ez Kollárral szemben, aki a szlovák és a cseh nyelv közötti kompromisszumon akart egy nemzetet, csehszlovák nemzetséget létrehozni, történelmi lépésnek számított. Az új nemzeti identitás megalkotására vonatkozó társadalmi elvárás sürgetőnek bizonyult, ami azon aktivistáknak, értelmiségieknek jelentett kedvező pillanatot, akik a politikai nemzet konstituálására irányuló mozgásokat kezdeményezték, s főleg gyorsították.

A fiatal Štúr és követői a nemzeti ébredés utolsó szakaszában identitásukat részben a szlávokhoz, a magyarokhoz, Magyarországhoz, Bécshez, Oroszországhoz fűződő kapcsolatok metszéspontjában keresték, részben pedig a formálódó politikai nemzeten belül, amelynek katolikus-evangélikus tagoltsága egyesítésre irányuló kísérleteket indított el, amit végül Štúr és a szlovák nyelv kodifikálása tetőzött be.

A szláv gondolat, ahogy azt Kollár 1836-ból származó, a kölcsönösséget taglaló értekezése értelmezi, a fiatal Štúr-nemzedék számára természetes bázist, de semmiképpen sem dogmát jelentett. A kezdeti fázisban Štúr számára is egész természetesen egybeolvadt a nemzeti a szlávval, hatása alatt a fiatal líceisták, amint arról egy 1836-ban keletkezett levélben beszámol, „versengve tanulnak mindent, ami szláv”, sőt egy évvel korábban, 1835 júniusában azt jelentette barátjának, hogy a Pozsonyba érkező hírek olyan örömdetesek, hogy „reménykedni merhetünk Szlavia korának eljövételében”. Ezt már Herder is megjövendölte, amikor a germán nemzetek utódául a szlávokat jelölte ki, Štúr ezért helyezte őket törvényszerűen a történelem legmagasabb fokára.

Štúr levelezése a korabeli szláv nemzeti aktivistákkal, a diákok utazásai a szlávok közé, s mindez az általános szláv entuziazmussal és kritikátlan russzofil érzelmekkel párosítva a fiatal Štúr-nemzedék számára a szláv összetartozás megbízható hátterét jelentette. A cseh Havlíček azonban, aki szintén Kollár-követőként kezdte, Štúrral ellentétben nem bízta rá magát kizárólag az elméletre, hanem a szláv-ságot a gyakorlatban is meg akarta ismerni. Ez lett az oka a kiábrándulásának is, főleg miután Oroszországot hitelesen megismerte. Kiábrándult Oroszországból és az össz-szláv egységből is (más kérdés, hogy az ausztróslávizmus annak megfelelő alternatíváját képezte-e). Havlíček nemcsak Štúr szláv elképzeléseit utasította el, hanem még korábban a szlovák önrendelkezést is (kizárólag a cseh-szlovák nemzetet ismerte el). Sőt 1847 végén búcsút is vett Štúrtól, miközben megvádolta, hogy „nemzetét két ellenséges részre választotta szét, amely pedig népét és számát tekintve Európa nemzetiségei és irodalmi között a középmezőnybe tartozott, két olyan gyenge nemzetecskére, amelyből még a nagyobb (a cseh-morva) is visszasüllyedt létszáma szerint Európa leggyengébb nemzetiségei közé.” A következő év első heteit a kölcsönös gyűlölködés jellemezte, rövidesen azonban a forradalmi mozgolódások hatására mind Havlíček, mind Štúr túllépett ezen. Mindenekelőtt a szláv kongresszuson kerültek közel egymáshoz az ausztriai szlávok együttműködésének megfogalmazása során, sőt Štúr lehetőséget kapott arra is, hogy Havlíček lapjában, a *Národné noviny*ban ismertesse a szlovák nyelvészeti, irodalmi és politikai folyamatok szélesebb hátterét. De még akkor, 1848 májusában is fontosnak tartotta, hogy hangsúlyozza a cseheknek, hogy „a szétszakadással sohasem számoltunk, mert ki is gondolhatna most, a szláv-ság általános megmozdulásainak korában, arra, hogy elszakadjon szláv testvéreitől”. Majd patetikusan zárta le: „A szláv-ság dicsőségére váljon minden [...] Egyek leszünk – ez a meggyőződésünk.”

Az 1848 júniusában Prágában lezajló szláv kongresszus mozgósította a forradalmi szlávokat, hogy a szláv gondolatot az ausztrósláv elv alapján újítsák meg, ami egyben fegyverül szolgálhatott a magyarokkal és a németekkel szemben. Ez okból ösztönözte ez az elv a cseheket, a szlovákokat és a horvátokat is az együttműködésre, amely így politikai arculatot is kapott (Štúr és Havlíček a jövőbeni kooperáció nevében békült ki). Természetesen a szlovákok számára elsődlegesen a magyar többséggel szembeni védelmet jelentette, illetve a magyarok Bécsre gyakorolt befolyásával szembeni védelmet, amire Štúr a kongresszuson is utalt, s amit a fegyveres fellépésnek kellett szentesítenie. Havlíček, ellentétben Štúrral, az ausztriai szlávok jövőjét a forradalom után is az ausztróslávizmusban látta. Így Štúr Havlíčeketől újra különvált 1849 elején, amikor Havlíček megint ütni kezdte a vasat a csehszlovák egység ügyében, üdvözlően a Kollár által is jóváhagyott, kormánypárti *Slovenské noviny* című, ún. ószlovák nyelven, azaz hangtani és alaktani szempontból kissé megigazított cseh nyelven kiadott lapot. Štúr politikáját ugyanis inkább poétikusnak tartotta, semmint reálisnak.

Štúr Havlíčeketől a szlovák nyelv körüli vita során távolodott el, majd a forradalomban találkoztak, és utána újra szétváltak útjaik. Magától értetődően Havlíček nem abszolutizálta a szláv egységet, az uniformitást, tudta saját tapasztalatából is, hogy a szlávok egyesítése nem mehet végbe a despota Oroszország égíse alatt. Štúr a szláv elképzelés megoldását kereste, amit a russzofil pánszlávizmusban talált meg. Ezzel teljesen eltávolodott Havlíčeketől, immár véglegesen, bár ki tudja, miként végezték volna, ha a sors hosszabb élettel ajándékozta meg őket...

Az 1848–1849-es forradalom megmutatta, hogy Štúr, aki addig a közép-európai térséggel operált, nem tudott megegyezni Kossuthtal. Ennek meg kellett fizetni az árát – a reakciós Bécs szolgálatába kellett állni. S ha ott sem sikerült sikerrel járni, az orosz cár kegyeit kellett keresni. Volt ebből a helyzetből bármiféle kiút? Lehetett volna más opció a magyar oldalon? Volt egyáltalán más választási lehetőség?

A magyar nacionalizmus, amelynek szupremációs törekvései a magyar állami függetlenségre irányuló területi ambíciókból eredtek (amely az egységes magyar nemzetről szóló koncepción alapult), a felsőbb és középnemességre támaszkodott. A szlovák nacionalizmus viszont ugyanabban az időben a nyelvi-kulturális-etnikai elven és népi bázison formálódott, amelyet egy nem nagy értelmiségi csoport s egy még kisebb alsóbb nemesi réteg igyekezett ápolni. Ebben a veszélyhelyzetben folytonosan védelmi pozícióba kényszerült, és nem lévén más választása, panaszleveleivel és kérelmeivel Bécshez fordult, amely azonban Metternich alatt, de a forradalom után Bach alatt is ugyanúgy a reakció bástyáját képezte.

A magyar választás a szlovák politika számára a 19. század harmincas éveitől, amikor a magyar mint hivatalos nyelv pozíciója abszolutizálódott, tulajdonképpen elfogadhatatlan volt. A magyarosítás, amely a harmincas években erősödött fel, a szlovákok védekező reakcióját váltotta ki, s konkrét tevékenységben, védekezésben, a nyelv kodifikálásában, a politikai újságok elindításában stb. csúcspontot ért el a forradalmi időkben.

Štúr kulturális és politikai felfogása és valamennyi ehhez kapcsolódó tevékenysége a negyvenes évek végéig – ha osztrák asszisztenciával is, de – magyar kereteken belül mozgott, egyfajta védekező kiegészítés keretein belül a magyar nacionalizmussal szemben, amely a nem magyarok asszimilálásának indoklásából, a pánszlávizmus, illetve az orosz expanzió fenyegetéséből indult ki. A harmincas években ehhez társult a magyar nemzetállam eszméje. A modernizációval párhuzamosan lépett fel a társadalom elmagyarosítása, amely a Monarchia formálódó modern nemzeteire terjedt ki. Főleg a magyar részekre, tehát a szlovákokra is. Ennek eredményének az egységes magyar nemzetállam létrejöttének kellett volna lennie. E határozott szándék nyomán, amelyet a magyar nemesség és a magyar értelmiségi elit is támogatott, a Monarchia ezen részében a magyar nemzeti fejlődés nyilván dinamikusabb volt, ha nem is mentes az ellentmondásoktól. Legalábbis a szlovákokat másik vágányra terelte, és egyáltalán nem alakította ki a felszabaduló nemzetekkel való együttműködés feltételeit.

A 19. század első felében a magyar liberális politikusok célja az volt, hogy Magyarország területén a magyar legyen az oktatási és a hivatali nyelv, ilyen értelemben a magyar nemzeti folyamatok szintén nyelvi jelleggel bírtak, de nem rejtett politikai jelleggel is. A közép-európai nemzetek többsége ebben az időszakban nemzeti-kulturális szinten határozta meg magát, a különbség éppen abból adódott, hogy a magyarok a magyarországi államiságot kizárólag magyarként értették, és ezzel mentették fel a magyarországi többi nemzet elmagyarosítását célzó törekvéseket. Ez pedig már a nemzetfogalom politikai értelmezése az egységes magyar politikai nemzetelképzelésnek a jegyében (amely 1867 után túlsúlyra tett szert, 1868-ban pedig törvényre emelkedett).

Az egynemzeti politikai nemzeteszményen alapuló magyar, valamint az etnikai-kulturális szlovák nacionalizmusnak ez az alapvető ütközése a negyvennyolcas időkben csúcspontot ért el, s a szlovák politikai fejlődést nemcsak a forradalom után, ha-

nem a Monarchia szétesése utáni időszakban is meghatározta, a belőle eredő sztereotípiák pedig máig hatnak a szlovákok tudatában. Mindkét térfélen politikusok és értelmiségiek (írók, publicisták) tevékenykedtek, a magyar oldalon természetesen a liberális orientációjú nemesség is, miközben a bónuszt (de egyébként hendikepet is) a szlovákok számára a szlávok iránti erős affinitás képezte, amely a korlátozottabb történelmi betagozottság, illetve önállóság következménye volt. A nemzeti és önrendelkező, illetve a szláv és integrálódó dialektikájából ered a szlovák politikai mozgás a štúri időktől egészen Csehszlovákia megalakulásáig.

Ludovít Štúr a harmincas évek végén olyan térbe lépett, amelynek nem volt semmiféle szlovák államjogi hagyománya, arról nem is beszélve, hogy bármiféle körülhatárolt, politikai értelemben vett szlovák határokról csak nagyon feltételelesen eshetett szó. Štúr fellépése idején a szlovákoknak több lehetőségük is volt önazonosságuk meghatározására: a szélesebb magyarországi vagy szláv identifikációtól a szűkebb csehszlovák, főként a bibliai cseh nyelven nevelődött evangélikus vagy saját – bernołáki, majd később štúri nyelvhez kötődő – szlovák identifikációig. Az alternatívák közül legaktuálisabbnak természetesen a magyar választás kínálkozott, a 19. századtól kezdve éppen ennek alakultak ki a legkedvezőbb feltételei, nemegyszer az erőszakos magyarosításnak vagy az evangélikusok és kálvinisták egységének, esetleg az egységes magyar politikai nemzet eszméjének stb. a formájában.

Štúr, aki a nemzet ügyét szentnek tartotta, természetesen ezekben a kérdésekben a kezdetektől fogva egyértelmű, mindvégig változatlan álláspontot foglalt el. Meglehetősen büszke is volt rá, amikor Halléből való hazatérte után 1840 novemberében magabiztosan írta Pozsonyból cseh barátjának, Jaroslav Pospíšilnek: „...a magyarság megrettent jöttömtől [...] Vélekedésük szerint én a magyarokra nézve a legveszélyesebb ember vagyok, pedig én nem kardot hoztam, hanem békét.” És 1841. január végén ugyanannak a címzettnek írt levelében már nyílt harcra készül: „Éppen arra szólítottam fel nyilvánosan a magyarokat a saját lapjaikban, hogy nyissák meg előttem a folyóirataikat, mivel be akarom bizonyítani nekik, hogy a magyarosításra nincs elégséges okuk, hogy sok indokuk alávaló, és hogy Szlovákiát elmagyarosítaniuk sosem sikerül. Ha teret adnak nekem, egy időre magyar íróvá (!) leszek.”

Štúr nyilvánvalóan nem kapott ilyen lehetőséget, sőt még akkor sem, amikor Majláth János befolyásos magyar konzervatív politikus 1843 elején a *Nemzeti Újság* hasábjain arra igyekezett rávenni a nem magyar szerzőket, hogy vessék papírra a magyarok túlkapásait nemzetiségi ügyekben, azaz a magyarosítás folyamán. Majláth szerint ezek az írások kiindulásként szolgálnának a nyelvi kérdésről folytatott országgyűlési vitában. Štúr megírt egy ilyen szöveget, de a cenzúra beavatkozására nem jelenhetett meg eredeti változatában, így inkább – Majláth javaslatára is – németre fordította, s önállóan adta ki 1843-ban Lipcsében (*Die Beschwerde und Klagen der Slaven in Ungarn ueber die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren* – A magyarországi szlávok panaszai és felszólamlásai a magyarok törvénybe ütköző visszaéléseiről). Csupán Pozsonyban, az országgyűlés helyszínén eladtak belőle vagy háromszáz példányt (Štúr írása a magyar cenzúra rostáján nem ment át, de mivel Lipcsében jelent meg, Magyarországon már nem volt akadály a terjesztésének).

Štúr védőirata a magyarosítás elleni panaszok viszonylag részletes felsorolását tartalmazta, köztük Zay Károlynak, az evangélikusok és a kálvinisták uniója védelmezőjének a magyarosítás nevében folytatott tevékenységét, de más összetűzéseket, botrányokat is, betetőzve a lajoskomáromi drasztikus történésekkel, amelyeket

részletez. Štúr a teljes szövegben gróf Majláth Jánost aposztrofálja, akit a magyarországi nyelvi állapotok tekintetében elfogulatlanak és objektívnek tart, mert a „magyarosítási igényeket szükséges korlátok közé igazítja”, sőt arra szólította fel a magyarországi nemzetiségeket, hogy „a lehető legrészletesebben hozzák nyilvánosságra azokat a tényeket, amelyektől sértve érzik magukat”. Gróf Majláth a szemében az olyan hazafiak közé tartozott, akik „felette állnak a kicsinyes nemzeti önteltségnek, és nem vakítják el őket a nemzeti előítéletek”, ezért, hangsúlyozta Štúr, „neki, és a hozzá hasonlóan gondolkozóknak szólunk ebben az értekezésben”, hogy világossá váljon, „mi, szlávok, miért érezzük magunkat Magyarországon megbántva és megkárosítva szent és elidegeníthetetlen jogainkban”. Štúr szerint mindenk előtt a nyelvekben, hiszen „a nemzet a nyelvben létezik, és mint nemzet nélküle nem lenne semmi. Ezek alapján csak akkor ismerik el, ha van saját nyelve, és csak mint nemzet jogosult a világon bizonyos küldetésre.” S hogy semmi kétség nem legyen arról, mire gondol, Štúr megismétli: „a magyar nemzetnek a magyarosítástól egyszer s mindörökre el kell állnia.”

Štúr ugyan megengedte a magyar nyelv használatát az általános érintkezésben, de a „szellemi életben” kimondottan kizárta. Eközben nemcsak Majláthra hivatkozik, hanem a „legnagyobb magyarra”, gróf Széchenyi Istvánra, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítójára is. Pellengérre állítja azonban Zay Károlyt, a magyarországi evangélikus gyülekezetek és iskolák főfelügyelőjét, aki a magyarosítás elvét „elsőként hirdette meg hivatalba lépésekor”. Azt a Zayt, aki 1840 októberében írja Štúrnak – magyar földesúrként őt feltehetően nem csak levelezésből ismerve –, hogy sajnálja, amiért tevékenysége helyéül „a legkedvezőtlenebb színteret”, azaz a szlovákokat választotta, hiszen, mint írja, „a szláv nyelv nemzeti nyelvként nem a szabadság – a protestantizmus – nyelve, ezért a kibontakozása a kettő közé csupán mint zavaró elem férkőzhet”. Majd már arrogánsabban adja a tanácsot: „az Ön kötelessége a hitért és a hazáért = a magyarizmusért dolgozni, nem pedig holmi nyelvtudományi kutatásokba szórni szét a tehetségét...” Zay úgy látta, a „világtörténelmi pillanatot” a magyarság csak úgy érti meg, ha elmagyarosítja a magyarországi szlovákokat, és ezért kellett volna a protestánsoknak e mozgalom élére állniuk.

Még élesebben irányult Štúr védőirata a magyar reformmozgalmak vezére, Kossuth Lajos ellen, akinek karizmáját és populizmusát egyébként érdekesen interpretálja. Štúr szerint ha az ember jót akar tenni, „áldottan akar szerepelni és érdemben tenni a hazájáért, meg kell szabadulnia a közvéleménytől, teljesen önállósodnia kell”, majd ezután „hatásosan fellépni”. Szerinte Kossuth ezt nem tette meg, hiszen „teljesen a közvélemény karjaiba vetette magát, és hagyta, hogy az magával ragadja. S mivel egészen érélytelennek és engedelmesnek tűnt, a kedvencévé választotta ez a hazug Szirén.” Štúr számára a populizmus ellentétét Széchenyi István képviselte, aki „harcra kelt azokkal a véleményekkel, amelyek fellépése idején uralkodtak, és önállóan választotta ki tevékenysége területét”. Értékelte azt is, hogy bár ágáltak ellene és égették az írásait, „a gyűlölködő nézetek fokozatosan eltűntek, és a nyilvánosság annál nagyobb szeretettel és tisztelettel ismerte el őt [...] A legújabb időkben pedig ugyanarról a grófról beigazolódtott, hogy Magyarország legigazabb férfiúja, mert akadémiai beszédében fellépett a mostani uralkodó nézettel szemben, amelynek Kossuth hízeleg, emiatt sokan fognak ellenségeskedni és szónokolni, de nem tart majd soká, amikor újra Magyarország igaz férfiúját ismerik fel benne. A közvélemény ingatag és mozgékony, mint a szél...” – üzeni Štúr Kossuthnak, majd hoz-

záteszi, hogy Széchenyi neve még akkor is fennmarad, „amikor a fanatikuskok és nihilisták már régen eltűntek”. Azt jövendőli, nem egészen realisztikusan, hogy a magyar társadalomban egy másfajta gondolkodásnak kell magának utat törnie, „amelynek kezdeteit Széchenyi grófban látjuk, és Önben, nemes gróf úr”, fordul Majláth Jánoshoz. Ennek a gondolkodásnak kellene Štúr szerint a közvéleménnyel szembeszegülni.

A magyar liberálisok környezetében azonban Štúr nézetei nem találtak értő fülekre, pedig két évvel később, 1845-ben megismételte őket egy újabb védőiratban, melyet Bécsben adott ki németül (*Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus* – A tizenkilencedik század és a magyarizmus). A publicisztikai írásaiban gyakran visszatért rájuk, a magyar liberalizmust egoistának és zsarnokinak bélyegezve a népművelés és a szabadság területén (pl. az 1847 szeptemberéből származó *Panslavizmus a naša krajina* – A pánszlávizmus és országunk című értekezésében). A Štúr-nemzedék radikálisabb, fiatalabb képviselői ugyan megpróbálták közös pontokat találni a magyar politikával, de nem jártak sikerrel – sem Štúrnál, sem a magyaroknál. Például Janko Král’ 1845 februárjában S. B. Hroboňnak Pestről így ír egyik levelében: „Miközben a magyarokkal minden cselekedetünkben össze vagyunk kötve, elszakadni tőlük ostobaság, hanem velük kell lennünk, velük dolgoznunk [...] s ezáltal szlovákként kivívni elismerést az országban. Ez a jelenlegi helyzetünkben az igazi filozófia.” És 1847 elején Francisci Eperjesről egy el nem küldött levélben szemére is veti Štúrnak: „A magyarok és barátaink, azaz polgártársaink azt várták, hogy országos érdekekben az újságunk kezét nyújt nekik, és egy egészért, azaz a közjóért fog együttműködni.” Francisci szerint a *Slovenské národné noviny* alapelvét tartalmi szempontból „az egyenlőségnek, a polgári szabadságnak, a közhivatalokhoz való hozzáférésnek, a köz- és egyéni szabadságnak stb., formai szempontból a liberalizmusnak” kellett meghatároznia. Ezért a magyar demokratákkal történő együttműködést követelte, sőt azt akarta, hogy a *Slovenské národné noviny* cikkeket vegyen át a magyar liberális sajtóból, ami segítette volna az izolációból való kilépésüket, és egyben lehetőséget teremtett volna arra, hogy hatással legyenek az országos, magyarországi életre. Ebben Štúr kérlelhetetlen volt. A liberalizmusról még vitát sem nyitott, kiváltképp a magyararról. Arról nem is beszélt, hogy ebben az időben a bécsi politikával volt telítve, amely nemzetiségi ügyekben mégsem volt annyira merev.

Ami a magyarországi nemzetiségeket illeti, a magyarok, akik az 1849–1849-es forradalomban a legszervezettebbek voltak, amit kormányállítással is bizonyítottak, nem változtattak az egységes magyar nemzet koncepcióján, és a nemzetiségi jogok tekintetében jótányt sem engedtek (kivételt csak a horvátok képeztek, akik mégiscsak „történelmi” nemzetet képviseltek). A polgári jogok, amelyek a magyar liberálisok forradalmi szándékainak előnyét jelenthették, így egyáltalán nem fedték a nemzetiségeket, arról nem szólva, hogy a reális politikai életben a nem magyarok tulajdonképpen diszkriminálva voltak.

Mindez természetesen nem adott jó alapot az együttműködésre, így a nem magyar politikai aktusok elfogadásukat más, mindenekelőtt szláv konstrukciókban keresték. A más nemzetiségek jogainak magyar el nem ismerése, az önállósulásuktól való félelem a későbbiek során is akadályt jelentett a magyarországi nemzetiségekkel való együttműködésben, a szlovákokkal s főleg a szerbekkel való viszonyban. A szlovák nemzet 1848. május 10-i követeléseit, amelyek a magyarországi nemzetek egyenjogúságával, Magyarország nemzetiségi elvű föderalizálásával álltak elő, melyek saját nemzeti országgyűlés felállítását, valamint valamennyi nemzet etnikai ha-

tárainak meghatározását is magukban foglalták, a magyar kormány elutasította. A magyar kormány a szlovák területen statáriumot vezetett be, és három tribunusra – Štúrra, Hodžára, Hurbanra – körözést adott ki, s ez azt követően a szlovák–magyar konfliktusos viszony jelképévé vált a tankönyvekben. Kossuth sokkal későbbi föderalista nézetei már nem mozdítottak az ügyön, főleg ha a szlovákok az utolsó helyen szerepeltek bennük. De a magyarok sem fogadták el ezeket.

Josef Václav Frič emlékirataiban írja, hogy Hurbannal szemben, akinek magyar-gyűlölete nem ismert határokat, Štúr más volt, „nem becsülte alá a szlávság ősi el-lenségeinek erejét és jellemét”. Éppen Štúr volt az, aki „felhívta a figyelmét a ma-gyar hazafiak sok nagyszerű tulajdonságára, s főleg a Kossuth-féle agitáció demok-ratikus jellegére”. A legjellemzőbb talán a magyar országgyűlés leírása, melyet Frič évtizedek múltán idéz fel a következőképpen: „Hiszen egyszer Pozsonyban a nagy Lajos félrehívta a mi Ludovítunkat, és forrón dicsérte a megkínzott nép érdekében mondott elvakító beszédéért, amellyel a helyi kongregációban a mágnások többsé-génél megbotránkozást keltett. Nemcsak világosan helyeselt Štúrnak, amíg beszélt, hanem egyetlenként még a kezét is megrázta, miközben a többiek elnémultak, meg-ütközvén a szlovák demagóg vakmerőségén. »Ne hagyja magát megijeszteni«, mondta neki Kossuth, »ellenkezőleg, segítsen engem a céljaimban, megtörni az ön-ző főnemesség ellenállását, és majd meggyőződik róla, hogy szintén nyitott a szí-vem a saját népem és az Ön népének szenvedései iránt, amelyeken csak úgy tu-dunk enyhíteni, ha kéz a kézben megyünk.«” Frič ehhez a szinte melodramatikus je-lenethez, mintha maga sem hinné egészen, hozzáfűzi: „Igaz, ez pillanatnyi és saj-nos hamar elenyészett közeledés volt, de elég ahhoz, hogy a két különböző nemzet-ség képviselőjében tisztelet ébredjen egymás iránt.” Hasonlóan emlékezik J. M. Hurban is Štúr-életrajzában: „Maga Kossuth tisztelettel viseltetett Štúr iránt, és nem találkozta úgy, hogy amaz nem szólt volna pár szót ehhez.”

Természetesen Štúr nem változtatta meg a véleményét politikai ellenfeléről, aki a magyar szabadságot Magyarország Béctől való függetlenedésétől eredeztette, s abban a nem magyarokkal nem számolt. A forradalom után, amikor végleg bebi-zonyosodott, hogy a magyar nemesi liberálisok nem voltak hajlandók együttműködni Magyarország nacionalizmusaival, Štúr még kevésbé módosított véleményén, s úgymond lezárta a maga magyar fejezetét. Samo Vozár *Hlas od Tatier* (Hang a Tát-ra felől; 1851-ben jelent meg a *Slovenské pohľady*-ban) című politikai cikkekcskéjére írt recenziójában ugyan személyesen Kossuth-tal csak marginálisan foglalkozott („egy hallatlanul színejátzó és becstelen politikus”), de a szlovák–magyar kérdést testamentumszerűen intézte el a maga részéről. A forradalom eredményei fölötti csalódásában a nemrégiben elhunyt tanítvány, Samo Vozár írásának alapeszméje – „a szlovákok közeledése a magyarokhoz és fordítva” – elfogadhatatlannak tűnt a számára, s mint írta, „nekünk azt jóváhagyni sehogy sem lehet, hanem teljesen el kell utasítanunk”. És nem kétértelműen tette fel a kérdést: „Vajon azokkal kell-e, lehet-e szövetkeznünk, akik a teljes megsemmisülésünkön a legszorgalmasabban dolgoztak, ennek következtében valamennyi mozgalmunkat büntették, a nemzet szellemi virágzásán munkálkodó személyeket kegyetlenül üldözték, akik az elgyökértelenedésünket a legszörnyűbb átkokkal fogadták meg...?” Majd elmarasz-talása eltökéltségét nyomatékosan így szögezte le: „Ezzel a felfuvalkodott, üres, s ezért kérkedő, eszeveszett és felbőszült, javíthatatlan rossz szellemmel nincs

nyugtunk, sem megbékélésünk.” S hogy teljesen világos legyen, Štúr így zárja: „nem akarunk a magyar barátságból, a kegyelmükre nincs szükségünk.”

Samo Vozár politikai eszmefuttatásában abból az elképzelésből indult ki, hogy a szlovákok a forradalom győztesei, s ilyen értelemben nyújtott kezét a magyaroknak mint legyőzötteknek, „becsületes barátság alapján” akart velük megértést találni. Ezért felszólította a magyarokat („a demokratákat és a nemzeteket”), hogy deklarálják, bármit is tesznek a magyar konzervatívok a nemzetek egyenjogúsága ellen „a magyar firma nevében”, az nem az ő akaratuk szerint való. Vozár kis írásának a leitmotívuma a mindenben való egyenlőség volt, Štúr viszont – az előző évtized tapasztalatai alapján – nem hitt ilyesmiben.

Ebben a programadó recenzióban Štúr szó szerint kanonizálta a magyarokkal szembeni elutasító viszonyt, amely aztán nemcsak a Monarchia széteséséig volt érvényben, hanem később is, tulajdonképpen máig. Annál nagyobb nyomatékot adott neki, hiszen tartott Vozár gondolatainak elterjedésétől a Štúr-nemzedék bizonyos részében, amely már a forradalom előtt is hajlott a liberális – noha természetesen jó-részt látens, nem nyílt – nézetekre. Az a tény, hogy 1851-ben szükségesnek tartotta egy addig publikálási szempontból tulajdonképpen ismeretlen, elhunyt tanítvány kis írásával kapcsolatban, hogy ilyen határozottan és terjedelmesen foglalkozzon vele, inkább a téma, semmint a szerző fontosságát dokumentálja egy olyan időszakban, amikor a forradalom utáni indulatok még nagyon fel voltak kavarva, és a bécsi szolgálatok már nagyon sötétnek mutatkoztak.

A recenzióban Štúr tárgyalta a magyar és a nyugati liberalizmust. Szélsőségnek találta, ami a szlávoknak nem felel meg, mivel „az ember teljes, úgynevezett felszabadulását jelentette mindenféle hatalom, engedelmesség alól, a társadalmi kötöttségek alól és a teste szempontjából. Ez most a liberalizmus Nyugaton. Emancipáció, mindenek emancipációja és csak emancipáció!” És „ez a kötetlen nyugati liberalizmus” Štúr szerint főleg a „kérkedő, féktelen magyar természetnek” felelhet meg. Vele állítja szembe a szlávtságot – „ez a mi csillagunk”.

A negyvenes évek végéig Štúr elgondolásai mégiscsak Közép-Európa területére vonatkoztak, az ötvenes években azonban kizárta belőlük a magyarokat és a németeket, és keletre „költözött”, elhagyva az eredeti latin-közép-európai térséget. A Nyugat egyáltalában éles kritikája tárgyává lett. Ezt a véleményét koncentrált formában a *Slovanstvo a svet budúcnosti* (A szlávtság és a jövő világa) című művében fejtette ki, amely kétszer jelent meg oroszul (1867, 1909), egyszer német eredeti változatban (1931) és megírása után másfél évszázaddal szlovák fordításban (1993).

A *Slovanstvo a svet budúcnosti* a szó valódi értelmében politikai és politológiai mű, amely nemcsak egy idő előtti végrendelet, hanem főleg egy hihetetlenül sűrített szintézis (s erre Štúr 35. és 40. életéve között jutott), amely a szlovák nemzettel, de egyben valamennyi szlávval foglalkozik, beleértve a nagy oroszokat is, akiket a szerző történelmi küldetéssel ruház fel. A bátorság és a magabiztosság, amit Štúr ebben a „Duna-táji szlávok iránti küldetés” apellatív megfogalmazásban (ami az orosz kiadás alcíme volt) felmutat (s amivel a cár öccsére volt szándéka „mély benyomást” tenni), akár megalomániának is tűnhetne, de ezt akkor nyilván senki sem értette így. Štúr ugyanis akkor már valóban a szlávtság egyik legjelentősebb képviselőjének imidzsével rendelkezett (amit szisztematikusan épített a harmincas évektől kezdve), s ebből a pozícióból kívánt a szláv történelem értelméről, valamint a szláv jövő politikai programba foglalt értelméről nyilatkozni.

„Itt az ideje, testvérek, hogy megegyezzünk!”, kezdi értekezését abban a hitben, hogy egyenes beszéde kedvező visszhangra talál a szláv nemzetek és kiváltképp az oroszok körében. A forradalmi remények fölötti csalódás depresszív hangulatában Štúr mintha tényleg a megfogalmazódó sürgetés végső teljesítményére szánná rá magát, ami végül a szöveg hitelességének kérdésességét is felvethette (s nem csupán az orosz cárizmus kritikátlan bálványozása okán). Ebben a műben Štúr egy olyan elképzelést tett le a szlávok elé, amely abban az időben a többségük számára nem volt kompatibilis addigi értékorientációjukkal. Meg volt győződve arról, hogy a romlott, szocialista, liberális Nyugat nem kerüli el bukását, és a tiszta orosz világ (ahol „nincs akkora különbözőség az uralkodó és a nemzet között, mint másutt”), amelyet egyesít a paraszti földközösség, a cár és a pravoszlávizmus, közös nyelvéként az orosz, a szlávság boldog jövőjét képezi majd.

A három tárgyalat lehetőség közül – a szláv nemzetek Oroszország nélküli föderációja, ausztrorszláv föderáció Ausztriával mint a nyugati és déli szlávok központjával, valamennyi szláv Oroszországhoz csatolása – Štúr számára leghelyesebbnek és legperspektivikusabbnak a harmadik tűnt, bár igaz, hogy kissé naivan Oroszországnak a jobbágyság felszámolását is magában foglaló demokratizálásától tette függővé. Annyira naiv természetesen Štúr sem volt, hogy ne látta volna: egy ilyen elképzelést sem a lengyelek, sem a csehek vagy a horvátok nem tudnak támogatni, annál jobban dicsérte viszont a szerbeket, akik a pravoszláv odaadásuk révén több feltételét is teljesítették. („A pravoszláv nemzetek valamennyi országban vallásosak, de sehol sem vakok és bigottok, mint a katolikus nemzetek”, mondja Štúr, tagadva a katolicizmus túlsúlyát a szlávok körében: „A szlávság sosem lesz jóban a katolicizmussal.”) A csehek és a lengyelek, ellenkezőleg, a Nyugathoz való idomulásuk miatt elidegenedtek a szlávástól, és Štúr szerint semmi estre sem lehet „igényük a más szláv nemzetségek feletti hegemoniára”. Sőt a csehek számára tetszetősek „a konstitúciók és konstitúciós játékok [...], a radikalizmus, a republikanizmus, a kommunizmus is”, a lengyelek viszont egyenesen „tapadnak a Nyugatra”. Azonban továbbra is, e kritika ellenére is sürgette az integrációt.

Már csak amiatt is, hogy „a szláv legszentebb kötelessége” Štúr szerint „az egész, nem pedig az egyedi szem előtt tartása, a partikularizmussal szembeni fellépés, amelynek a szándéka az egész kárára történő széthúzás”. Az egyesülésnek oly módon kellett volna megvalósulnia, hogy „egész nemzeti családunk vezére Oroszország” legyen, mivel „Oroszországban a nemzet és a cár egy egységet alkot – ebben rejlik az ereje”. Ebbe az ideális világba kellett volna tehát a forradalmi csalódások után a szlovákoknak is integrálódniuk, akiket Štúr csupán egy évtizeddel korábban keltett életre, és határozott meg politikai nemzetként. Meg akarta őket védelmezni az emancipált Nyugattól, ahol „a test és a nő emancipációja jelszavá lett”, ahol „a szórakozás és az élvezet a mindennapok szavaivá lett”. Štúr Nyugat-víziója inkább fekete volt – az individualizmus és a materializmus, a tartózkodás és az állandóság hiánya, az erkölcsi hanyatlás, a vallás háttérbe szorulása, az áldozathozatalra való képtelenség okán, és amiatt, hogy „a politika terén valamennyi állami művelet mércéjévé az egyén vált [...], s a hitetlen meg a kommunista szellemileg erősen hajlik egymás felé, mert mindkettő kicsúfol minden auktoritást és mindent, ami pozitív”. Az auktoritás és az autokrácia iránti vonzódása egészen az abszolutizmus, sőt a despotizmus tiszteletévé, a parlamentarizmus és a konstitucionalizmus elvetésévé alakult át Štúrnál. A Nyugat krízisének megoldását így nem a parlamentariz-

musban látta, hanem az idealizált földközösségi rendszerben, a patriarchális cári önkényuralomban.

Az ilyen nézetek feltehetően Štúr környezetében sem rezonáltak volna egyetértőleg, de visszhangról a kiadatlan, avagy ismeretlen művel kapcsolatban nem lehet beszélni. Amennyiben valaki ellentétes állásponton volt, az a „renegát” Štefan Launer, aki már korábban, a *Povaha Slovanstva* (A szlávok természete, 1848) című írásában a protestantizmusban megtestesülő német szellemhez passzintotta a szlávokat. Launer germán koncepcijének a szerző általánosan elfogadott „renegát” megítélése miatt azonban nem volt esélye a sikerre, a forradalom után pedig már reális sem volt. Launernek Štúrral ellentétben semmi kétsége sem volt afelől, hogy a nyugati szlávok nem tartoznak Kelethez, hanem „lélekben és testben a nyugati műveltséghez”. Az angol szlavista, R. P. Pynsent szerint „Štúr hátat fordított a megrothadt Nyugatnak, míg Launer Nyugatról átvett volna minden jót. Mindketten egy jobb világ eljövételének reménységében éltek, amelyet a szlávok hoznak létre. Mindketten álmokat kergettek, de Launer egy kevéssel realisztikusabb volt.” Tény marad azonban, hogy Štúr írása nem Launerrel szállt vitába. Némileg talán Samo Vozárral, de őt tulajdonképpen hamar „elintézte” a szlovákok és a magyarok megegyezéséről szóló politikai értekezése megjelenése után. Az igazság az, hogy amikor Štúr az íráson dolgozott, ortodox nézeteit nyilvánosan senki sem vallotta magáénak, bizonyos értelemben szinte titkosak voltak.

Štúr *Slovanstvo a svet budúcnosti* című műve iránti érdeklődésről vagy érdektelenségről az elejétől fogva nemcsak a szláv közegben való kis vagy semmilyen ismertsége vall, illetve a kiadásának a lehetősége vagy lehetetlensége (tulajdonképpen nem tudni arról, hogy lett volna ilyen kísérlet), hanem az a tény is, amelyre az orosz szlavista, V. N. Korablev mutat rá: amikor például a luzsikai szerb, Jan Ernest Smoleř V. I. Lamanskij javaslatára fontolgatta a mű német folyóiratbeli publikálását (orosz pénzből), Szlovákiában is érdeklődőket, előfizetőket keresett, ahonnan ilyen választ kapott: „nincs remény Štúr könyvének nagyobb átvételére ilyen árban (egy tallér), már csak azért sem, mert aki könyveket vásárol, minden fölös pénzét a *Matica slovenská*-ra adja.” Az, hogy Štúr dolgozata a megírása után csupán másfél évszázaddal jelent meg szlovákul, kétségtelenül tüneti jelleggel bír, s máig sem reflektálták megfelelőképpen.

Štúr forradalom utáni fejlődésével kapcsolatban Tibor Pichler „a gondolkodás fordulatosságáról” beszél, a történész Dušan Škvarna azt írja, hogy Štúr „elnyomta a szlovákok és a szlávok alternatív életlehetőségét, amit 1850-ig maga is kibontakoztatott. A szláv önrendelkezés abszolutizációja lehetővé tette számára, hogy minimalizálja a latin-európai hagyomány és kultúra kereteit, s először azonosult teljesen és nyíltan a pánszlávizmus pánorosz formájával. Mivel Štúr szerint a levert forradalomban kimerültek a szláv államok föderációjának vagy a Habsburg Monarchia nyugati és déli szlávokat tömörítő állammá történő transzformációjának a felvetett lehetőségei, Štúr az utópisztikus elképzelések felé hajlott, ami – ezeken a végeken sosem látott – pánrusszizmust jelentett. Ebben az értelemben még a későbbi lipótshintmártoni ruszofil érzelmek során sem, de tulajdonképpen sohasem tagozódott be ez az elképzelés a valóságos szlovák politikai gondolkodásba, sem politikai gyakorlatba. A forradalom előtti *Žiadosti slovenského národa* című kiáltványa viszont ellenkezőleg, állandó ösztönző dokumentumként szolgált. A *Slovanstvo a svet budúcnosti* című írásra valóban érvényes, hogy a könyveknek megvan a maguk sorsa.”

Mindenesetre ez a mű szinte száz évre az első szlovák alapvetést képviseli a közép-európai geopolitikai elgondolások sorában (Kollár elképzelése még geokulturális jellegű volt). A második, és teljesen más felfogású Milan Hodžának a második világháború idejéből származó koncepciója a közép-európai föderációról. Egyik sem mutatkozott reálisnak vagy realizistikusnak, Štúr a messianizmusa és az orosz abszolutizmusba vetett hite miatt, Hodžáé pedig azért, mert nem számolt a háború utáni bipoláris helyzettel és Európa autentikus egységesülésével, amire majd csak egy fél évszázaddal később került sor. Minden ellentmondásosságuk ellenére azonban máig a szlovák geopolitikai mérlegelések egyedüli említésre méltó vázlatai.

Ludovít Štúr egy olyan korban lépett fel, amelyben az értelmiségiek státusza Európában emelkedőben volt, amit a nemesség is kénytelen volt elismerni. Ő maga az első szlovák értelmiségi, aki tudatosan vált nemzetileg elkötelezett politikussá. Leküzdött minden addigi akadályt – a szlovák környezet kisszerűségét és fejletlenségét; a nemesi eredet, továbbá az államhoz vagy körülhatárolható területhez, történelmi központhoz való tartozás hiányát; a politikai hagyományok, a politikai gondolkodás és a politikai képviselet deficitjeit. Ami úgy mond a rendelkezésére állt, az egy szűk, de erős értelmiségi elit volt, amely intenzíven kezdte kialakítani nemzeti arculatát, s formálódott hazafiak és nemzetszerető rétegévé, amely a hegyvidék völgyeiben kezdte ébresztgetni az álmos és elmaradott népet.

Štúr már a kezdetektől teljesítette az értelmiségi előfeltételeit, vagyis a szűkebb tudósi tekintet tágabb környezetre való kiterjesztését. Ezt az *Ohlas* (Visszhang) című munkájában, melyet a *Slovenské národné noviny* és az *Orol tatranský* című lapokról írt, így fogalmazta meg: „a művelt ember a legközelebbieken kívül foglalkozik az országgal, a hazával is, ahol él, a nemzettel, amelyhez tartozik [...] érdeklődik arról, mi folyik a haza határain túl, mi történik a világban, s általában az emberiséggel.” A művelt ember, tehát az értelmiségi Štúr felfogásában nem csupán a „saját mindennapos szükségleteiről gondoskodik, de magasabb szükségletekről is, a szellem gondjaival küzd, a haza közügyei érdeklik, s összességében minden iránt figyelemmel van, bármi essen is meg az emberiséggel.”

Abban az időben az értelmiséginek ez a meghatározása modernnek számított. Amennyiben elfogadjuk azt a nézetet, hogy a művelt tudósember azzal lesz értelmiségivé, ha nem a szűk szakmai kérdéseket reflektálja, hanem túllép azokon, tehát ha civilizációs, erkölcsi, politikai, a lényegre törekedő kérdéseket vet fel, akkor mindezt Štúr, de Hurban, Hodža, Dohnány, Francisci vagy Záborský, Štefanovič, Palárik és mások is példás módon igazolták.

A 19. és 20. századi európai történelemben a társadalmi változásokkor az értelmiségiek léptek színre. A romantika betetőződésének korszaka, amikor Štúr tevékenykedett, a nacionalizmus korszaka volt, először a kulturális, majd a politikai nacionalizmusé, amely az európai történelemben jelentős, ha nem is mindig pozitív szerepet játszott. Ebből a szempontból aztán főleg a 20. század volt jellegzetes megoldhatatlan konfliktusaival, amelyek a nacionalizmusok összeütközésébe, háborús katasztrófákba torkolltak. Nem sikerült létrehozni az értelmiségiek Európáját már a negyvennyolcas forradalom idején sem, bármennyire is szorgalmazta Štúr. Utána pedig az értelmiségiek, s nem csak azok, akik politikussá lettek, konfliktusba kerültek egymással, a szabadságért és a függetlenségért vívott harc, amely összeköthette volna, megosztotta őket. És máig is megosztja, például a szlovák-ma-

gyar viszonyban mintaszerűen. E viszony jövőbeli szlovák fóbiáinak gyökerei ebből az időből, s gyakran egyenesen Štúrtól származnak.

A magyar területi nacionalizmus és a szlovák nyelvi és kulturális nacionalizmus a 19. század harmincas éveitől nem ugyanazon a hullámhosszon sugárzott, így a forradalomban sem találkozhattak, hiszen elsősorban partikuláris érdekekről volt szó, s csak másodsorban az egyetemes szabadságról és függetlenségről; s mivel a szlovákok a magyaroktól hiába is vártak volna védelmet, Ausztriára és a föderáció kimérájára összpontosítottak. Ahogy Gustáv Husák írta 1965-ben (öt évvel a kommunista börtönből való szabadulása után, ahova tíz évre a burzsoá nacionalizmus vádjával juttatták, és három évvel a magas politikába történő, húsz évre szóló szomorú visszatérése előtt) a *Kultúrny život* című reformfolyóiratban a *Revolučná generácia* (A forradalmi nemzedék) című értekezésében: a nemzetiségi kérdések meg nem értése „nemegy forradalmat gyengített meg vagy pusztított el”. (Husák, ha tudott valamiről, arról bizonyosan, hogy „a nemzetek egy államalakulaton belüli együttélése elkerülhetetlenül megköveteli ezen nemzetek egyenjogúságát, amit az állami intézményeknek is ki kell fejezniük, védvén a kisebbet és a gyengébbet”, de maga a problémával csupán a lehetőségek keretei között vetett számot, ha egyáltalán számot vetett... Štúrt viszont ismerte, a politikusok azon nemzedékéből származott, amely még önkéntesen tartotta őt „kötelező olvasmányának”. Štúr szó szerinti ismerője, sőt historikusa a Štúr utáni másik, már következetes 20. századi szlovák politikus, az átlagon felüli intellektussal rendelkező Milan Hodža volt.)

A kulturális harc, amelyben az értelmiségiek meghatározzák magukat másokkal szemben vagy mások ellenében, a 19. századi értelmiségiek szakértője, Christoph Charles szerint „végső soron a kultúráért és a szimbolikus hatalomért folytatott harc. Legalapvetőbb formájában ez először az azon feltételekért folyó küzdelmet jelenti, amelyek e hatalmat lehetővé teszik, s ezt a 19. században a szabadság fogalma foglalta magában (a sajtó, a gyülekezés, az egyesülés, a kifejezés, a művelődés szabadsága)”, de ha ez a kulturális küzdelem politikai szöveggörnyezetbe tevődött át, nemegyszer militáns alakot öltött. Ott volt az a pillanat, amikor az értelmiségiek vitába és összetűzésbe kerültek egymással ideológiai és politikai eszmék nevében, amikor politikussokká váltak. Akik már más fegyverekre gondoltak, nem szellemiekre.

Akkor, amikor Štúr politikussá lett, mind kevésbé maradt vizionárius és idealista. Mint az első ex professo szlovák politikus, tehát egyben pragmatikus ember, tudta, hogy az ideálokat és a víziókat a politikában nemegyszer csak kompromisszumos megoldás kontextusában kell látni, arról nem szólva, hogy a politikus a nyilvánosság nélkül tábornok hadsereg nélkül. Ezért is volt a számára olyan fontos a nép, és ezért is tartotta hatásos eszköznek az újságot. A *Slovenské národné noviny*ban, amely 1845–1848 között nemcsak a štúri irodalmi szlovák nyelv produktivitását és jelentésségét habilitálta, hanem a modern értelemben vett első szlovák politikai újságot jelentette, Štúr olyan eszközt látott, amely a szerényebb körülmények dacára is összemérhető a szomszédokéval. A kibontakozó autonóm szlovák politika elengedhetetlen feltétele volt, s ez a politika a lipótszentmiklósi *Követelésekkel* nagyon magasra állította a mércét. Magyarország föderalizációja (amelyben Szlovákia a Habsburg Monarchia önálló koronatarományát alkotta volna) már nyilvánvalóan meghaladta az erejét, még a Štúr halálát követően, a memorandumi időkben is.

Annak ellenére, hogy a szlovák önkéntesek a magyar forradalommal szemben, a császáriak oldalára álltak, Bécs nem hálálta ezt meg sem akkor, sem később, ami-

kor kiegyezett a magyarokkal. Štúr csalódása Ausztriában ezért is volt óriási és kiengesztelhetetlen. A *Slovanstvo a svet budúcnosti* című művében szó szerint szimbolikusan el is temette, a Monarchia szétesését negyed századdal megelőzően jövendölte: „Az egész Ausztriában az a legszomorúbb, hogy nem lesz senki, aki könyvet ejtsen a sírja felett.”

Ludovít Štúr a 19. század egységesítő nacionalizmusának alakítója volt, ami indulatokat, a nemzeti gondolat iránti érzelmi odaadást feltételez. A szakértők azt állítják, hogy a nacionalizmus a hit ügye, hogy van benne valami irracionális, ami hasonlít a vallási érzésekhez (Carlton J. H. Hayes). A „nemzeti ügy”, írja Slavoj Žižek, „addig létezik, amíg a közösség tagjai hisznek benne, szó szerint e magáért való hit terméke”. Ha elfogadjuk Elie Kedourie gondolatát, hogy a nemzet identifikációjának legfontosabb kritériuma a nyelv, akkor Štúr érdeme a szlovák nacionalizmus születésében alapvető és életbevágó. Hitt abban, hogy az irodalmi nyelv létrehozásával egy magasabb nemzeti egység létrehozását is eléri. Ezért a nyelv és a nemzetiség összekapcsolása megkérdőjelezhetetlen feltétele volt a nacionalizmusnak. S amikor Štúr a népről beszélt, a 19. század többi értelmiségéhez hasonlóan ő is felismerte, hogy e nép számára meg kell alkotni a standard nemzeti nyelvet. Ebben a 19. századi értelmiségi modellje volt – megteremtette a nemzet nyelvi alapját, amelyen aztán létrejöhetett kulturális homogenizációja, majd a szlovák ideológia és identitás, amely más nemzetekkel összemérhető, politikai fellendülést követelt, főleg az első, az államalkotást megelőző időszakban.

Ha viszont elfogadjuk azt a tételt, hogy nyelvi alapon adatik meg a nemzet számára a léte és a joga saját államára, akkor ennek beteljesedésére a szlovákoknak a szlovák nyelv Štúr általi kodifikációja után még sokáig kellett várniuk. A romantika korszakának integráló nacionalizmusa a szlovákoknál 1848 után tulajdonképpen megrekedt az államalkotás előtti nacionalizmus szintjén, nem bírt lépést tartani a szomszédos nacionalizmusokkal, mindenekelőtt a magyarral, összeütközött azok expanzív politikájával. Ebben is rejlenek a történelmi megkésettség gyökerei, amit a szlovák nemzet (éppen e tény miatt) a 20. században már csak behozni próbált, hogy nemzeti ébredését az annak végére jellemző körülmények között (főleg a kommunizmus összeomlása jellemezte körülmények között) végezze be. De az előítéletek, a sztereotípiák és a traumák gyökerei is ebben találhatók, amelyekkel Közép-Európa nacionalizmusai máig táplálkoznak.

Amennyiben azt mondtam az elején, hogy Ludovít Štúrnak nem iskolásan formális szimbólumnak kellene lennie, arra gondoltam, hogy a kritikai reflexió tárgyának is lennie kellene, hogy nem csupán a jubileumi napokon lenne jó vele kommunikálnunk. És nem csak az emlékműve mellett (amiből egyébként bűnösen kevés van). Apropos, Európában többnyire akkor állítottak emlékműveket, amikor a nemzet politikailag már egységes volt. E tekintetben nemzetünk mostanáig nem egységes, noha az alapvető integrációt Štúr kétséget kizáróan megvalósította. Noha már politikai és államalkotó nemzet vagyunk, nálunk azonban még nem teljesedett ki az egységesítő nacionalizmus a szó valódi értelmében, pedig Štúrnak a szlovák nemzet alapkövét jelentő művei, a *Nárečie slovenské* és a *Náuka reči slovenskej* kiadása óta százhatvan év telt el, amely tény figyelmet érdemel, bár Štúr bizonyára ártatlan a dologban.

Az emlékművek, a szimbólumok, a monografikus, szintetikus munkák, a kritikai kiadások hiánya, Štúr élő jelenlétének a hiánya történelmi és aktuális tudatunkban

– és nem csak ez – arról is árulkodik, milyenek vagyunk valójában. Hogyan vetünk számot a múltunkkal. Štúr története végül is csak az első azon szlovák értelmiségiek történetének a sorában, akik elhitték, hogy megváltoztathatják a világ folyását. De nem volt meddő történet. Sőt minden kétely ellenére: győzelmes történet volt. Bár még mindig befejezetlen.

(Fordította Görözdí Judit)

RUDOLF CHMEL

ĽUDOVÍT ŠTÚR INT HE MEMORY OF THE SLOVAKS

The study summarizes the extensive activities of Ľudovít Štúr, one of the codifiers of the Slovak standard language, journalist, national politician of the 19th century, Štúr begun as a literature scientist, outlined the characteristics of the Slav poetry, even studied romantic poetry. As a language scientist participated in the codification of the Standard Slovak language that he theoretically supported with linguistic studies, and practically in the first Slovak paper introduced by him, the Slovenské národné noviny (in translation: The Slovak National Newspaper), used and extended it. He considered the existence of the uniform standard language as one of the prerequisites of forming a uniform Slovak nation independent from the other Slav (primarily Czech) nations. He was a determining creator of the Slovak national identity. His name is connected not only with the positive identity marks, but also with the negative stereotypes (self-definition toward neighbouring nations, mainly toward Hungarians).

He extended his national program with political aims, but through the Hungarian civil revolution in 1848 he anticipated the support of the reactive Vienna for the Slovak issue, later disappointedly he turned to the idea of the all-Slav unity, that he described in his Russophile work considered as the first Slovak political work.